

آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران / ۳۳

حاجی خلیفه

دکتر علی اکبر ولایتی

شرکت سهامی کتابهای جیبی
وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر
تهران، ۱۳۹۱

تهران، خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال،

صندوق پستی ۴۱۹۱-۱۱۳۶۵

شرکت سهامی کتابهای جیبی

وابسته به مؤسسه انتشارات امیرکبیر

www.amirkabir.net

عنوان کتاب: حاجی خلیفه

نویسنده: دکتر علی اکبر ولایتی

ناظر: سجاد محمدی

سرپرستار: هومن عباسپور

ویراستار استادی: ندا عسگری

ویراستار زبانی: عاطفه تاجیک

طراح جلد: محمدرضا نبوی

نوبت چاپ: اول (۱۳۹۱)

حروف منگ: کریم ۱۴ روی ۱۸

چاپ، صحافی و بایگراف: چاپ واره پرداز اندیشه

تلفن: ۷۷۱۴۵۰۶۳۶

شمارگان: ۲۰۰۰

کاغذ تحریر سفید ۷۰ گرمی

بها: ۲۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ. هرگونه نسخه برداری اعم از زیرنویس و بازنویس، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی یا جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گویمه در مستندسازی و مانند آن‌ها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

سرشناسه: ولایتی، علی اکبر، ۱۳۲۴-

عنوان و نام پدیدآور: حاجی خلیفه/ علی اکبر ولایتی.

مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، کتابهای جیبی، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۹۶ ص.

فروست: آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و بوم ایران: ۳۲.

شابک: 978-964-303-473-3

وضعیت فهرست نویسی: فیه.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، ۱۰۱۷-۱۰۶۷ ق. -- نقد و تفسیر.

موضوع: نویسندگان اسلامی -- سرگذشتنامه.

موضوع: نویسندگان عرب -- سرگذشتنامه.

رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ج ۲ ۹ و ۲۵۲۱/۱ PJA

رده بندی دیویی: ۸۹۲/۷۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۲-۱۶۹

درباره مجموعه

قرن‌ها پیش از آن‌که اروپا و ممالک اروپایی کشور شوند، مسلمانان امت واحده و ایرانیان ملتی متشخص بودند. حکیم بزرگ ما، ابوالقاسم فردوسی، عمر خویش را بر سر عزت ایران گذاشت و دیگر حکیم سترگ، نظامی گنجوی، فرمود: «همه عالم تن است و ایران دل».

امت اسلامی مدت هزار سال مهد علم و تمدن و فرهنگ جهان، و ایران پرچمدار این نهضت بزرگ اسلامی بود. تعداد بزرگان علم و ادب و فرهنگ و مدنیت خراسان و خوارزم و فرارود و بین‌النهرین و فارس و عراقین و آذربایجان

و قفقاز و مصر و مغرب اقضا و اندلس پس از اسلام، صدها برابر فرهیختگان یونان و روم و اسکندریه و رها و نصیبین قبل از اسلام، و ابداعات و تولیدات علمی و فرهنگی آنها غیر قابل قیاس با یکدیگر بود.

در دو سه قرن اخیر، هجوم فرهنگی، نظامی، سیاسی و اقتصادی استعمار موجب رخوت و عقب افتادگی جوامع مسلمان شد، ولی بیداری اسلامی قرن گذشته و معاصر، و خیزش اسلامی چند دهه اخیر موجب حرکت مسلمانان گردید.

تلاش‌های نخستین در جهت رهایی از سلطه نظام و سیاسی و کسب آزادی و استقلال بود و اکنون زمان بیداری فرهنگی و احیای اعتماد به نفس اسلامی و ایرانی فرارسیده است.

برای تحقق چنین حرکتی، از جمله اقدامات اساسی، معرفی و بازشناساندن بزرگان تاریخ تمدن اسلام و ایران، و بازتعریف ارزش‌های اعتقادی اسلامی و هویت ملی است. در این جهت مؤسسه انتشارات امیرکبیر پیشقدم شد و نخستین بار جناب حجت الاسلام دکتر سید مهدی خاموشی به این کمترین پیشنهاد تالیف یکصد و ده جلد تکنگاری در معرفی بزرگان تاریخ علم و فرهنگ اسلام و ایران را نمود که امید است به یاری خداوند تعالی و به برکت عدد نمادین ۱۱۰، که نشان از نام مبارک مولی الموالی حضرت امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - دارد، این مهم به انجام برسد.

خداوند متعال را سپاس گزارم که در این طریق از یاری بسیار ارزشمند و حیاتی همراهانی چون دکتر محمدرضا شمس اردکانی، فرید قاسملو، دکتر محمود مصدق، هومن عباسپور، مرتضی فکوری، مصطفی ناظم‌نیا، حسن صمیم نیک‌بی، خانم‌ها سارا کلهر، زهرا ایلخانی و مهناز مقدسی، برخوردارم و افراد پیرانگیزه‌ای چون آقای احمد نشاری رئیس محترم، و دیگر همکاران ایشان در مؤسسه انتشارات امیرکبیر از جمله آقایان سجاد محمدی، مهدی کاروخانی، امیرحسین حیدری که با اخلاص و شوق ما را همراهی می‌کنند.

دکتر علی‌اکبر ولایتی

فهرست

مقدمه	۱۱
فصل اول: عصر حاجی خلیفه	۱۵
فصل دوم: زندگی‌نامه	۲۳
فصل سوم: آثار حاجی خلیفه	۴۱
فصل چهارم: شخصیت علمی حاجی خلیفه و اهمیت آثار او	۵۷
فصل پنجم: کتاب‌شناسی حاجی خلیفه	۷۱
انتشار آثار حاجی خلیفه	۷۱
تقویم‌التواریخ	۷۵
فصل هفتم: پیوست	۷۹
منابع و مأخذ	۸۵
نمایه	۹۱

مقدمه

قرن‌هاست که بشر با اعجاز خط و کاتب آشنا شده و گم‌شده خویش را در باغ عدن سطور سیاه و سفید برگ‌های کتاب یافته است. از همان ابتدای کار شور و شوق گردآوری آثار علمی و به تبع آن، ثبت و ضبط آن آثار در ذهن برخی دانشمندان مبلور شد و آنان را برانگیخت تا دقایق گران‌بهای عمر علمی خویش را در این راه صرف کنند. اما دشواری کار سبب شد که تنها اندک‌شماری از آنان به مقصود نائل شوند و اثری جامع و درخور توجه راهی مجامع علمی و فرهنگی کنند.

در حوزه‌ی متونی که به این هدف در کل جهان به خامه دانشمندان کتاب‌شناس به رشته‌ی تألیف درآمده‌اند، آثار

مورخین مسلمان همواره شاخص و موضوع بررسی پژوهشگران بوده‌اند. این برجستگی به چند علت است: نخست این که این آثار در بردارنده اسامی و توضیحات گروه متنوع و رنگارنگی از آثار علمی، فقهی، ادبی، هنری، فلسفی، کلامی، حدیثی و دایرة المعارف‌ها و دانشنامه‌های تولید شده در کشورهای اسلامی است که بخش اعظم آن‌ها در گذر زمان از میان رفته و تنها نشان از آن‌ها همین متون کتاب‌شناسی است. دوم آن که پهنه گسترده قلمرو اسلام از همان ابتدا تا به امروز و نیز شمار فراوان گویشوران زبان‌های عربی و فارسی و ترکی سبب شده شمار فراوانی از میراث مکتوب جهانی در حوزه موضوعی این آثار کتاب‌شناسی اسلامی قرار گیرند. سوم این که مسلمانان کتاب‌های بسیاری در موضوع کتاب‌شناسی پدید آوردند، چنان که هیچ قومی پیش از آغاز عصر جدید در این رشته به پایه ایشان نرسیده بود.

این پیشرفت شگرف محدود و منحصر به مسلمانان عرب تبار نبود، بلکه در میان مسلمانان غیر عرب چون ایرانیان، ترکان نیز آثار غنی کتاب‌شناسی آثاری ارزنده و درخور توجه و اصولاً خادم مقاصد عملی این اقوام بوده‌اند. از آن میان، از اعراب، محمد بن اسحاق معروف به ابن ندیم (۲۸۰-۳۸۰ ق)،

کتاب فروش نامی بغدادی، از ایرانیان، مرحوم آقابزرگ
 طهرانی (۱۲۵۵-۱۳۴۸ ق)، دانشمند بزرگ و صاحب نام
 ایرانی، و از ترکان، مصطفی بن عبدالله معروف به
 حاجی خلیفه (۱۰۱۷-۱۰۶۷ ق)، دانشمند اهل قسطنطنیه،
 برترین و جامع ترین و ماندگارترین آثار را به جامعه علمی
 مسلمانان تقدیم کردند از این سه، حاجی خلیفه با تهیه
 فهرستی الفبایی از آثار عربی و ترکی و فارسی که نظامی
 منطقی و علمی داشته باشد و نیز افزودن تاریخ درگذشت
 مؤلفان آن آثار و مشخص کردن جمله آغازین هر کتاب گامی
 بزرگ در کتاب شناسی برداشت. زیرا تا پیش از او هیچ کس
 چنین نکرده بود. نظم دقیق کتاب او موجب شد پس از او
 بزرگانی چون اسماعیل پاشا بغدادی راه او را ادامه دهند و با
 همان انگیزه حاجی خلیفه در تکمیل روش اندازی او بکوشند.
 کتاب پیش رو به شرح احوال و آرای علمی و آثار حاجی
 خلیفه، به ویژه اثر گران قدر او در طبقه بندی علوم و
 کتاب شناسی آثار اسلامی کشف الفنون عن اسامی الکتب و
 الفنون می پردازد. نگارنده بر آن است که در این کتاب
 توصیفی کامل از زندگی نامه و آثار این شخصیت بزرگ
 عرضه دارد و همراه خواننده احوال و آرای او را به نظاره

نشود تا به شناختی ژرف از روش علمی او دست یابد و آن را
توشه‌ای سازد برای پیمودن راه دشوار شناخت آثار اسلامی.
نگارنده امیدوار است که در تحقق مقصود خود کامیاب گشته
باشد؛ با این حال، اثر خود را عاری از اشتباهات و لغزش‌ها
نمی‌داند و فروتنانه دست محققان و اندیشمندان گرانمایه را
به گرمی می‌فشارد تا به وی در پیشبرد آرمان خالصانه‌اش
یاری رسانند و وی را از انتقادات و نظرات خود در راستای
تقویت معارف علمی بهره‌مند سازند.